

Проф. др Реља В. КАТИЋ

О МЕРАМА ЗА СУЗБИЈАЊЕ ЕПИДЕМИЈА У ЦРНОГОРСКОМ ПРИМОРЈУ У ПЕРИОДУ ОД XV — XVIII ВЕКА

У времену од XIII — XIX века највеће несреће нашем народу причињавало је владање епидемија. Од њих је претрпео више губитака него од свих ратова и других невоља. Епидемије су биле фаталне за крајеве поред главних комуникација. Ово стање нарочито је било погоршано после освајања српских земаља од стране Турака, јер су они поред осталих зала носили собом и епидемије, и то у првом реду пегавац и кугу. Ово је разлог што њихове појаве после овога времена постају чешће а самим тим и последице њиховог владања теже. Последња околност утицала је на стварање ендемичних жаришта куге у пределима између Ниша и Софије, Сарајева и Мостара и Драча и Скадра. Из овога разлога сви покрети турских трупа из Ниша ка Београду и Скадра ка Црној Гори или из Сарајева ка Мостару редовно су били праћени епидемијама куге и пегаваца, чије је харање остављало страховиту пустош и беду. Колико су последице њеног харања по наш народ биле фаталне најбоље нам потврђује чињеница што се етничка структура Моравске долине због помора изазваних епидемијама куге променила у периоду од XV — XVIII века неколико пута; или, пак, опустошење крајева између Драча и Бара. У последњем случају, од крајева који су у доба постојања српске средњевековне државе претстављали богату и густо насељену област створена је пустош.

У времену од 1956 — 1958 бавили смо се у Которском архиву проучавањем историске грађе која се односи на владање епидемија у нашим крајевима. Она нам је омогућила да извршимо реконструкцију епидемиолошке ситуације не само за Црногорско Приморје већ и за његову позадину. Из овога богатог материјала ми смо одлучили да овде прикажемо само онај који се односи на сузбијање епидемија, нарочито куге. Овако смо поступили из више разлога, а као најглавнији може се сматрати чињеница што је он врло драгоцен за правилну оцену културних прилика у овим крајевима. Санитет Боке био је део санитета Венеције, која

је прва у свету за борбу против заразних болести увела средстава која се не могу одбацити и са гледишта савремене медицине. То је разлог што је здравствена култура старог Котора била на много већој висини од Дубровника. Ово потврђује чињеница што је Црногорско Приморје после XVII века било поштеђено од епидемија куге, док је Дубровник до краја XVIII века забележио на десетине епидемија које су биле фаталне по њега. Последња околност најубедљивије говори у прилог високе медицинске културе овога нашег старог града. За ово припада заслуга у првом реду здравственом одбору (Proveditore alla Sanità) који је био главни организатор борбе против заразних болести.

Пре него што пређемо на наша излагања морамо поменути да у Которском архиву нисмо наишли на податке који се односе на сузбијање заразних болести у периоду постојања српске средњевековне државе, када је Котор играо врло значајну културну и политичку улогу. Али све ово не значи да је он био поштеђен од оних тешких епидемија из 1203 г. о којима говори наш биограф Доментијан. Судаћи по томе што наши извори не говоре да је велика епидемија куге из 1333 године владала и у нашим крајевима, могло би се веровати да су Зета и њено приморје били поштеђени од ње.

Најстарији помен о владању куге у Црногорском Приморју сачуван нам је у Которском архиву из године 1435, па зато и почињемо наша излагања од владања ове епидемије.

Није нам познато да ли су которске власти до увођења санитарних прописа за спречавање епидемија предузимале неке превентивне мере. У оваквој ситуацији народ је био остављен сам себи да се спасава како зна. И поред тога што је наука била још доста далеко од великих Пастерових открића, емпириска запажања говорила су да је куга обољење које се преноси контактом. То је био разлог што су људи бежали из заражених крајева у оне где зараза није владала. Несумњиво је да је на ову појаву утицало и тадашње гледиште да се куга преноси „поквареним ваздухом“, и да се према томе бекством из овакве средине могу људи спасти од куге. Ова појава доприносила је већем разношењу куге. На стварање оваквог гледишта утицала је и чињеница што су хигијенске прилике у средњевековним градовима биле врло рђаве. Они су били пуни нечистоће и зато пуни непријатног задаха. Тако збијена насеља са епидемиолошке тачке гледишта пружају најбоље услове за ширење контактних инфекција, па је сасвим разумљиво што су они претстављали легло заразних болести. Пошто тадашња медицина није знала за постојање заразних клица, она није познавала ни принципе ширења епидемија. То је био разлог за стварање гледишта да кугу изазива „покварен ваздух“, па се зато сматрало да се иселењем из гра-

дова у планинске крајеве могу људи спасти епидемија. Нажалост, наш народ је ово схватање, понекад, у својој прошлости горко плаћао. Овде ћемо само поменути уништавање збегова нашег народа 1813 године у Београдском Пашалуку када је из страха од турске освете бежао у шуме и пећине, носећи собом клице куге, која је, као и у свим ранијим несрећама, и овом приликом довршила страхоте његових патњи.

О сличним појавама налазимо податке и у Которском архиву. Тако се у једном од најстаријих докумената који се односи на владање куге вели како је »Ivan de ЛуХа«, заповедник Которске тврђаве, напустио град услед епидемије куге (1). У једној пресуди из 1431 године вели се „у оно време када је свако бежао од куге“ (2). На сличне појаве наилазимо и године 1503. Тако се у једном тестаменту вели да његовом писању није могао бити присутан судија из разлога што су све судије побегле из града због куге. Из овога разлога власти су донеле генерално решење да се признају сви тестаменти из периода ове епидемије без обзира на недостатак формалности које су биле предвиђене Градским статутом (3). У тестаменту Илије Фанковића, датираним 20 XII 1503, вели се да нису могли бити нађени сведоци „јер се куга јавила у Котору од које умиру људи, па су се зато због те велике болести (*morbo grando*) сви разбежали и не могу да се нађу сведоци. У тестаменту морнара Албегрета из Котора (4), датираним 30 XI 1503, вели се да су се због страха од куге сви разбегли па чак и канцелар и да га зато нису могли наћи (*amor de peste canzillier non sic potuit havere*) да му напише тестамент па је то зато учинио поп Милетини (5). Постоји још мноштво докумената из којих се види да је у случајевима куге заиста све становништво бежало из града, па да зато приликом њиховог писања нису могли испунити све формалности. То је био разлог што је веће донело одлуку да и усмени тестаменти имају исту законску снагу као и писани. Поред осталог помињу се и случајеви писања тестамената док су људи лежали болесни. У тестаменту племићке Зуане, датираним 15 VII 1503 године, вели се да га није могла потписати пошто је лежала болесна од куге (6). Решавање имовинских односа по усменим тестаментима из доба ове епидемије протеже се и доцније, чак до 1509 године (7).

¹⁾ Државни архив у Котору, Судско-нотарске књиге, IV, 60, 1430.

²⁾ Исто, С. Н. IV, 16, 1431.

³⁾ Исто, С. Н. XXIII, 609, 1503.

⁴⁾ Исто, С. Н. XXIII, 605, 1503.

⁵⁾ Исто, С. Н. XXIII, 635, 1503.

⁶⁾ Исто, С. Н. XXIII, 669, 670 и 676, 1503.

⁷⁾ Исто, С. Н. XXIV, 300, 1507 и 479, 1509.

Ова чињеница јасно говори у прилог томе да се заиста радило о некој великој епидемији због које су становници града морали у великом броју да напусте своје домове. Људи су бежали у села, брда и шуме, док су се они који су били имућнији пребацивали својим бродовима у удаљенија места. Ово нам сведочи и сама чињеница што су се имућни људи који су имали бродове, који су припадали једном или више власника, обезбеђивали између осталог међусобним уговорима о коришћењу лађа у случају појављивања куге. Тако су браћа Михаило и Никола Палатошићи продали трећи део своје марцилијане (*marciliana*) 24 II 1439 године Вукцу Брегановићу, морнару из Котора, с тим да у случају појаве куге (*Quod temporis pestis quam Deus sua pietate adverat ad hoc civitate*) мора цела марцилијана бити употребљена за бекство породице Палатошића (8). Слично је учинио и син протовестијара цара Душана и цара Уроша, Марин Трифуна Михаилова Бућа (*Ser Marinus quondam ser Tripici quondam ser Michaelis de Buchia*). Он је продао трећи део своје лађе Божићу Берановићу 12 III 1442 године из Котора (*in tertia parte sui barcosii infrascripti naviter in Catharo fabricati*), с тим да у случају појаве куге обе породице могу користити брод са истим правима (9). Осим овога, у свом очајању, осећајући се беспомоћним, догодило се и то да су неки остављали сва имања за одржавање молитава за спас од куге. У једном тестаменту датираном 16 XII 1498 године вели се како се оставља цело имање „да се стално читају молитве за спас од куге“. Његов завештач је ишао тако далеко да је захтевао да се од овога може отуштити само у оном случају када се она појави, услед чега људи морају да беже из града (10). Овоме се не треба ни чудити, јер се веровало да је куга казна божја за учињене грехе. Из овога разлога су и у Дубровнику ношене процесије. На сличне појаве nailазимо и доцније. Тако, на пример, престанак куге у Иригу на дан св. Харалампсија 1796 године био је прослављен великим литијама, после чега је било одржано благодарeње.

Прве зачетке установа за борбу против куге на територији средњовековне Србије треба тражити у одлуци Великог већа града Котора од 8 I 1395 године, када су поред осталог била изабрана и два племића да се старају о кланици и градској цистерни. Ово претставља први случај одређивања одбора чији су чланови обављали извесне послове важне са гледишта јавне хигијене. Доцније ову функцију преузимају чланови здравственог одбора, чија је дужност била у првом реду да се стара о сузбијању епидемија. Овај одбор састојао се од три члана које је Веће умољених бирало на своме заседању тајним гласањем.

⁸⁾ Исто, С. Н. VI, 641, 1439.

⁹⁾ Исто, С. Н. VII, 382 и 383, 1442.

¹⁰⁾ Исто, С. Н. XXIII, 541, 1498.

Здравствени одбор (*Proveditore della Sanita*) први пут се помиње у Котору 1434 године. Према одредби Которског статута из 1434 године, његови чланови су били бирани сваке године. Први познати чланови овог одбора, о којима има помена у архивским књигама, били су угледни которски племићи Марин Бизанти, Тома Пасквали и Фрањо Лауренцијев Бућа (11). Он датира из 1552 године. 23 априла 1589 године од 6 предложених кандидата (*Triffon Drago, Marjan Buchia, Zuane Bolizza, Francesco Drago, Giorolimo Grubogna* и *Vincenzo Bollizza*) изабрана су следећа тројица: *Marjan Buchia, Francesco Drago* и *Zuane Bolizza* (12). У осталим местима Црногорског Приморја која су играла важнију улогу у поморском саобраћају, као што су били Будва и Херцегнови (*Castel Nuovo*), исто су постојали органи здравствене контроле који су се звали *Officio Podestae di Sanita*. На њих наилазимо много доцније, тек у XVIII веку. (13). О избору чланова за здравствени одбор водило се строго рачуна да то буду личности које су заиста дорасле своме задатку. Ово нам најбоље потврђује случај оставке на избор *Pietra Rachien* за *Procuradore della Sanita* 1745, јер он у својој оставци вели како не може да обавља ову дужност и зато моли Веће умољених да га разреши ове дужности „пошто у обратном случају не може сносити одговорност за последице“ (14). Оставка му је била уважена и место њега је био изабран *Giorolamo Bisanti*. Организовање здравственог одбора било је учињено по угледу на Венецију, где се називао *Magistrato alla Sanita* и био је састављен од 6 чланова. Ова здравствена установа била је у сталном контакту са свима сличним установама у републици као и својим конзулима. Она је од свију њих као и од помораца и својих обавештајних органа прикупљала податке о стању и кретању епидемија у сфери њихових поморских активности и наређивала потребне мере предострожности. Све наше луке имале су одређене контумаце (*lazaret*) где су издржавали карантин они који су долазили са стране, док су га морнари издржавали на лађи. Дужина његова трајања била је различита и она се кретала од 7,14 и 21 дан. По Р. Ковијанићу и И. Стјепчевићу, први помен о карантину у Котору потиче из 1431 године. Тада је било наређено да једна которска лађа која се враћала из Момфете (Јужна Италија) издржи карантин у Которском Заливу испод Бурића (15).

Котор је био град са старим здравственим традицијама које воде своје порекло чак из византиске епохе пре његовог осва-

¹¹⁾ Исто, У. П. LII, 628, 1552.

¹²⁾ Исто, С. Н., LXV, 978, 1589.

¹³⁾ Исто, У. П. 398, 1751.

¹⁴⁾ Исто, У. П. LXV, 434, 1745.

¹⁵⁾ Исто, У. П. LXV, 458, 1745 и Р. Ковијанић и И. Стјепчевић, Културни живот старог Котора, II, 1957, стр. 14.

јања од Немање. Његова медицинска култура била је на високом нивоу, што доказује не само врло рано постојање градске апотеке већ и сам квалитет и број лекара који су живели и радили у њему. На ово су нам указали И. Стјепчевић и Р. Ковијанић (1957) (16). Которски лекари и апотекари бирани су тајним гласањем. 11 XI 1589 године Мало веће је поново изабрало за градског физика Curtio Nondina и за градског апотекара Alberta Sperandia, јер су својим знањем и радом оправдали поверење грађана (17). Поред овога, број школованих лекара у њему био је знатно већи него у многим нашим градовима. Тако се поред градског физика 1739 године помињу два хирурга (Antonio Nichevich и Zuano Grizni (18), године 1740 исто два (Leonardo Forte и Pietro Garzoni) (19), године 1741 исто два (Marco Cordoni и Zuano Nichevich) (20) итд. Колико се водило рачуна о стручној спреми лекара и осталих медицинских стручњака у Котору види се још и из тога што је ванредни провидур донео одлуку 3 IX 1739 године да се прегледају стручне исправе свих оних који се баве лечењем (21). Ово неколико чињеница јасно указује да је само град са овако негованом медицинском културом могао да има санитетске установе на тако стручној висини. Несумњиво је да се за ово мора у првом реду захвалити преношењу здравствене културе из Венеције.

Поред старана о ригорозном спровођењу санитетских прописа на територији Црногорског Приморја, здравствени одбор је прикупљао и податке о стању заразних болести не само на територији своје комерцијалне активности већ и из удаљенијих крајева. Између Котора и Цариграда саобраћали су курири који су носили поверљиву пошту млетачком конзулу у Цариград и од њега после добијали извештаје који су садржавали приказ политичке и здравствене ситуације у Цариграду. У архивским књигама Котора наилазимо на масу тих извештаја цариградског конзула као и на имена самих курира. То су били махом наши људи, који су обављали овај посао уз новчану награду. За ово су бирана по 4 курира. По повратку они су задржавани у карантину у Будви, док је пошта после чишћења била достављена ректору Котора. У важнијим приликама по један од њих је привођен и лично под стражом, да се не би успут мешао са домаћим становништвом. Ово је чињено у оним случајевима када је требало проверити њихова успутна запажања у вези са политичким и здравственим стањем у земљама и крајевима

¹⁶⁾ Исто, стр. 8.

¹⁷⁾ Државни архив у Котору, С. Н. LXV, 985, 1589.

¹⁸⁾ Исто, У. П. LVIII, 643 и 656, 1739.

¹⁹⁾ Исто, У. П. LIX, 642 и 649, 1740.

²⁰⁾ Исто, У. П. LX, 644 и 651, 1741.

²¹⁾ Исто, У. П. LVIII, 298, 1739.

кроз које су пролазили. Тако будвански начелник извештава 12 IX 1751 године ванредног провидура да су приспели курири из Цариграда, да му једног спроводи стражарно у Котор, док су остала три задржана у карантину у Будви (22). Пролазећи кроз заражена подручја они су се често инфицирали на путу па их је или по приспећу или на путу затицала смрт. Из једног записника санитарног одбора (Colegeta della Sanita), датираниог 2 VIII 1751 године, види се да су од 4 приспела курира два оболела од неке заразне болести, од којих је један и умро. Да би се испитао овај случај била је одређена нарочита комисија у чији састав су ушли, поред провидура и Pasquali, и сва три члана одбора (Drago Bisanti и Pasquali) (23). Из једног другог документа видимо да је један курир успут оболео од куге и умро у кући Сулејмана Мехметовића из села Добре Воде код Бара — надомак свога родног краја. Од овога курира заразио се и Сулејманов отац, који је и умро од куге. Пошто је тада био обичај да се у случају појаве куге бежи из својих домова у други крај, и Сулејман је побегао „ради чиста ваздуха“. Поред осталог он у писму вели још и следеће: „Књигиноше приходе често па свраћају у наш дом ја што могу дочекивам их, хлебом, вином и постељом како ћети сами речени књигиноше наусевати... како смо пострадали од речених књигиноша и колико смо кућевних пострадали от куге. Дођоше кужни од Цариграда и богми и удри куга у кућу нашу и умреше отац сам итд.“. Даље са пуно огорчења тражи да му се плати отштета за све конаке, за очеву смрт и дангубу коју је претрпео због напуштања куће. Затим изрично захтева од генералног провидура да му одговори на народном језику. „Србски ми одпишите“ — вели он у своме писму (24). Осим овога, на своме путу ови су курири били излагани и другим непријатностима. Убијани су, одузимана им пошта, плачкани итд. Пролазећи кроз разне наше крајеве они су се распитивали о политичким и здравственим приликама, па зато њихови извештаји понекад претстављају врло драгоцену грађу за познавање општих прилика у нашем народу. Ти извештаји предавани су которском ректору, који их је после даље слао у Венецију. Та пракса да они не иду директно у Венецију, већ преко Котора, вероватно да је уведена из здравствених разлога.

Здравствени одбор обавештаван је од млетачких конзула не само о стању епидемије већ и о придржавању санитарских прописа од стране бродова са њихове територије. Ово видимо из једног извештаја ванредног которског провидура упућеног херцеговском провидуру 6 X 1736 године у коме вели да је добио извештај из Драча од млетачког конзула да се њихови бродови

²²⁾ Исто, У. П. LXIII, 404, 1751.

²³⁾ Исто, У. П. LXIII, 154, 1751.

²⁴⁾ Исто, У. П. LVII, 335, 1737.

не придржавају санитарских прописа и да се капетанима лађа скрене пажња на њихово најстроже извршење (25), а године 1745 обавестио је млетачки конзул у Цариграду да нема куге (26). 7 IX 1751 године венецијански конзул из Драча Симаппо обавестио је преко ванредног провидура генералног провидура Далмације да је велики морталитет од куге у Цариграду и Битољу (27). Прикупљање података о здравственој ситуацији није вршено само преко званичних органа (конзула, курира итд.) већ и преко поверљивих личности, које су према ситуацији убациване на туђу територију. Осим овога, они су слати и у случајевима када је било потребно установити само стање заразе било у њеном почетку или у току трајања, као и да се утврди њен престанак. Ти извештаји садрже, поред података који се односе на здравствене прилике, још и податке који се односе на политичку ситуацију. Тако се у једном извештају Николе Кочевећа вели да се у Босни и Херцеговини појавила нека епидемија, а осим овога да у Херцеговини влада глад (28). Domenico Budich 22 VIII 1739 г. извештава ванредног провидура да је у Албанији побуна, у Београдском Пашалуку да нема ништа ново, док се у Босни примећује неко комешање (29). Конзул из Скадра обавештава ванредног провидура да Турци опседају Београд и да им долази у помоћ босански везир са 40.000 војника и да болести нема (30). Никола Шеровић извештава ванредног провидура 15 IX 1739 године да је обавештен од поверљивих људи да се у Бијелом Пољу и на Косову појавила куга (31). Један которски трговац који је дошао из Београда изјавио је 20 XI 1739 године ванредном провидуру да су Турци заузели Београд (1739) и склопили мир са Аустријом на 10 година и да је својим очима видео евакуацију турске војске после његовог освајања. По њему, у самом граду било је 12.000 војника а у околини 200.000. Успут је прошао кроз Рожај и Бијело Поље, где је косила куга (32). Јово Ђуришић, Дубровчанин, известио је ванредног провидура да у Тирани влада куга (33).

И доцније наилазимо на извештаје поверљивих лица. Пошто су они занимљиви, овде ћемо навести још неке. Они иду у прилог нашег тврђења да је ова обавештајна служба обухватала

²⁵⁾ Исто, У. П. LVI, 5, 1736.

²⁶⁾ Исто, У. П. LVII, 513, 1745.

²⁷⁾ Државни архив у Котору, У. П. LXXI, 158, 1751.

²⁸⁾ Исто, У. П. LVI, 567, 1739.

²⁹⁾ Исто, У. П. LVIII, 359, 1739.

³⁰⁾ Исто, У. П. LVIII, 627, 1739.

³¹⁾ Исто, У. П. LVIII, 403, 1739.

³²⁾ Исто, У. П. LVIII, 40, 1739.

³³⁾ Исто, У. П. LVIII, 682, 1739.

све крајеве комерцијалне сфере Котора, а то су баш у првом реду крајеви који су спадали у састав српске средњевековне државе.

Pietro Fontano поднео је извештај 18 III 1744 године ванредном провидуру о стању на турској граници, па између осталог вели да у Турској има куге и да је у народу велика пометња због скупљања харача (34).

Здравствени одбор није прикупљао податке о стању епидемија само у својој ближој околини већ и у удаљенијим лукама. Осим овога, водило се рачуна и о здравственом стању код помораца других држава. Sebastian Molin, 2 I 1750, обавестио је ванредног провидура да је обавештен од млетачког конзула у Патросу да се у пристаништу Coron (35) налази једна француска лађа која је боравила у зараженим крајевима и да се на њој налазе путници сумњивог здравственог стања. Димитрије Кнежевић, капетан једне лађе, изјавио је 18 III 1751 да на Малти нема куге (36).

Када је реч о обавештајној служби здравственог одбора у Котору, мора се поменути да је између Дубровника и Котора постојао стални контакт у вези са слањем извештаја о епидемијама. Оба ова наша града, налазећи се у суседству, увек су се међусобно обавештавала о свим новостима у вези са епидемијама. Тако је дубровачка влада обавестила 30 XI 1739 године которског провидура да се у Албанији, у Тирани, појавила нека епидемија, али да он не зна право стање заразе, и моли га да се у случају добијања потпунијих извештаја опширније извести и дубровачка влада (37). Осим овога, генерални провидур је контролисао здравствене прилике у угроженим крајевима а и у лукама од епидемија и преко својих обавештајних органа. Тако је 1 XII 1736 године послао своје људе да провере здравствене прилике у Бару (como deputato alla Sanita) (38).

Пошто сматрамо да смо овде довољно указали на значај обавештајне службе органа у нашим крајевима, осврнимо се још на обавештења која су добијана од стране Магистрата санитета у Венецији. Сматрамо да је ово неопходно потребно за добијање потпуније слике не само о значају ових обавештења већ и о томе са колико се озбиљности схватао значај ових обавештења. Сматрамо да се без овога не би могао добити правилан суд са каквом се савесношћу приступало предузимању санитарских мера за одбрану од епидемија. Без овога се не може сагледати њихов значај нити разумети успеси у одбрани од њих у времену када је наука била далеко од дезинфекционих и имунобиолошких средстава, антибиотика и других сличних препарата којима данас ми

³⁴⁾ Исто, У. П. LXV, 213, 1744.

³⁵⁾ Исто, У. П. LXXI, 30, 1750.

³⁶⁾ Исто, У. П. LXXI, 30, 307, 1751.

³⁷⁾ Исто, У. П. LVIII, 58, 1739.

³⁸⁾ Исто, У. П. LVI, 734, 1736.

располажемо. Ово нам уједно указује на вредност ових мера када се оне данас примењују и у модерној медицини. Осим тога, они нам пружају и елементе да правилно судимо о људима који су се руководили љубављу и пожртвованошћу према човеку и успевали да га заштите од помора који су сејали, за наше данашње појмове, несхватљиву пустош.

Магистрат санитета (*Magistrato alla Sanita*) у Венецији исто је прикупљао податке о кретању епидемија у крајевима где су се кретали бродови са територије њене републике. Осим тога, она је понекад одређивала и трајање контумаца за бродове који су долазили из крајева заражених кугом. Тако је 21 јануара 1750 г. штампаним формуларом обавестио све установе *Provveditori alla Sanita* и *Supna Provveditori* да се укида забрана пловидбе због куге за све бродове у области Гибралтара (*che viene accordata in Gibraltar alli Bastimenti che con Mercancione bono providenti da Teutano e Sale, dove suffiste la Peste*) (39). На сличан начин он је обавестио санитетски одбор у Котору да сви бродови који су се бавили у Анкони, пристаништу папске државе, где је владала куга, морају по повратку издржати карантин од 21 дан (40). Из овога јасно произилази да је Магистрат у Венецији извештавао санитетске управе појединих лука и области о појавама разних болести у другим земљама. Сличне податке је прикупљао и провидур у Котору. Тако је 7 VIII 1751 године ванредни провидур обавештен да се у Цариграду појавила куга и да о овоме треба обавестити све санитетске испоставе у лукама Боке (41).

Што се пак тиче спровођења самих санитетских мера у нашим лукама, о томе располагамо са много података. По савесности њиховог спровођења од стране санитетских власти они нас и данас, после више векова, задивљују. Ово се односи на бродове као и на лица која су доспевала копненим путем на млетачку територију. У последњем случају радило се углавном о особама доспелим из Турске и Црне Горе.

Свако лице које је одлазило из једног у друго место морало је бити снабдевано уверењем санитетског одбора да у месту из кога долази не влада куга (42), док међутим она лица која су долазила са туђе територије морала су издржати карантин. Иначе из пограничних места, ако је у њима владала куга, становништву није уопште дозвољаван приступ на млетачку територију. Тако ванредни провидур пише 10 X 1739 г. његушком сердару попу Вуку следеће: „а нада се да више неће морати да трпи Црногорце јер због епидемије куге нико од њих не сме прећи границу. Зато нека каже свима онима који се спремају на пут

³⁹⁾ Исто, У. П. LXXI, 321, 1750.

⁴⁰⁾ Исто, У. П. LXXI, 281, 1750.

⁴¹⁾ Исто, У. П. LXXI, 401, 1751.

⁴²⁾ Исто, У. П. LXXI, 294, 1751.

да никуд нико не може доћи на млетачку територију без његове дозволе“ (43). Много се пазило на строго издржавање карантина од особа које су долазиле са турске територије. Из једног документа датираног 2 I 1751 г. види се да је било наређено да свих 10 Турака који су дошли из Херцеговине морају под најстрожом контролом издржати карантин (44). У случају да неко прекрши ове наредбе кажњаван је најдрастичнијим мерама. Нарочито су оне биле строге према онима који су долазили са турске територије. У овом случају преступи су третирани као деликти најтеже природе. Тако, на пример, 29 IV 1751 г. ванредни провидур је донео одлуку да се четири требињска Турчина, који су према добивеним вестима искрцани са једне дубровачке лађе у некој од лука без претходно издржаног карантина, пошто се ухвате прво саслушају и потом сва четворица стрељају (45). Слично је поступано и са особама које би побегле из карантина не издржавши цело време контумаца. Тако је 1 VIII 1692 године наредио ванредни провидур „да се морнар Marco Candolier, који је побегао из контумаца стране лађе капетана Зуане Медина, ако се ухвати одмах стреља“ (46). Ако случајно доуу у ближи контакт чувари контумаца са особама које издржавају карантин, морали су и они да издрже карантин. Тако је на пример позната једна одлука ванредног провидура из 1737 године, која се односи на породице које су примиле одбегле морнаре из контумаца. По овој наредби и на њих се мора применити ова мера (47). Тако је познат један случај за време дубровачке куге када се стражар који се рвао са Црногорцем који му је отео пушку морао изоловати у карантин да одржи одређено контумациско време. И поред оваквих мера које су у неким случајевима биле врло строге, наши људи су увек гледали да избегну издржавање контумаца. То се види из извештаја капетана Пераста упућеног 11 I 1737 године ванредном провидуру у коме се жали како морнари беже из контумаца. „Нема ноћи да не побегну по два морнара из контумаца (con scalo di muri) (48). У случајевима када би се појавила нека епидемија у суседним крајевима, нарочито су биле предузимане строге мере. Судаћи по документима из Которског архива, изгледа да су појаве епидемија биле нарочито честе у Црној Гори. Ово је сасвим разумљиво ако се полази од тога да су Црногорци били у сталним борбама са херцеговачким и албанским Турцима. Ови чести покрети турске војске или упади наших људи на турску територију пружали су могућност преношења заразних болести

⁴³⁾ Исто, У. П. LXXI, 294, 1751.

⁴⁴⁾ Исто, У. П. LXIII, 209, 1739.

⁴⁵⁾ Исто, У. П. LXXI, 4, 1751.

⁴⁶⁾ Исто, У. П. XII, 1709, 1692.

⁴⁷⁾ Исто, У. П. LVI, 915, 1737.

⁴⁸⁾ Исто, У. П. LVI, 123, 1736.

које су увек харале код Турака, а нарочито у Албанији, где је постојало ендемично жариште куге и пегавца. Пошто ће о овоме бити на другом месту више речи, ми ћемо овде поменути само неке податке. Тако на пример, према једном документу из Которског архива, види се да је у Црној Гори владала нека епидемија 1736 године, па је зато мешање са њима било најстроже забрањено а чувању граница посвећена особита пажња. У њему се нарочито истиче да здравствени разлози захтевају пуну изолацију Црногораца (49). Из једног другог акта датираног 1738 године види се да је опет владала у Црној Гори епидемија (50). Изгледа да се у вези са овим понекад и претиривало, што се види из једног писма кнежева Ђура Попова и Лаза Репића из Ораовца које су упутили 12 VIII 1772 ванредном провидуру Котора. У њему веле следеће: „Примили смо вашу заповијед и разумјели што нам заповиједате за ову болест. Фала Богу у нас нити боника (болесника) нити је ко умро. Господару како си заповједио што сам строже поступио људи не могу страже учинити. . . ако ли ко буде умро али се ко разболио ми бисмо вас авизали (обавестили). . . ми смо у рату са Црногорцима и са њима се не можемо“ (посреди су крвне освете) (51). Блокирање границе спровођено је нашим становништвом и ово му је тешко падало. Тако на пример поводом појављивања епидемије у Шкаљарима которске власти су предузеле енергичне мере за њено сузбијање. Народ је био по околинама обавештен. Тако грбальски кнез Андрија Мартиновић из Побора вели: „и одмах смо учинили збор и на шанцу поставили страже“ (52). У једном другом писму он вели како ово пада народу тешко јер је оголео, тражи помоћ од »sopraintencenta« и дозволу да могу силазити и мешати се са становницима из Подмаина. На ово су се жалили и грбальски кнезови и упутили молбу ванредном провидуру у којој траже да се ублаже контумациске мере, „јер ми ви господине дајемо на знање с нашом заклетвом да никакве болести нијема међу нама ни бониках како све здраво јесте међу нама“ (53). Није искључено да је овим мерама Млетачка Република покушавала да врши политички притисак над Црном Гором јер су њени владари били истовремено и старешине свег православног становништва у Црногорском Приморју. Многобројна поверљива акта из Которског архива врло убедљиво говоре о политичком јединству нашег становништва из Приморја са Црногорцима, што, наравно, није ишло у рачун Млечанима, поготову од времена када се осетио политички утицај Руса у Средоземљу а нарочито у Црној Гори.

⁴⁹⁾ Исто, У. П. LVII, 306, 1738.

⁵⁰⁾ Исто, У. П. CXCVII, 103, 1772.

⁵¹⁾ Исто, У. П. CXCVII, 111, 1772.

⁵²⁾ Исто, У. П. CXCLII, 46, 1772.

⁵³⁾ А. Јелачић, Историја Русије, СКЗ, 1929, стр. 113—117.

Изасланик Петра Великог, Србин из Херцеговине Михаило Милорадовић, успео је био са својом политичком мисијом у Црној Гори. Кнежеви и војводе из предела зетских и црногорских одговорили су руском цару да су са радошћу примили његову повељу, што је уствари потврдила и битка између Турака и Црногораца код Гацка 15 јуна 1711 године (54).

У случајевима појаве куге которске власти су будно пазиле и на бродове који су долазили из заражених лука, забрањујући им пристајање у нашим лукама. Тако је 30 XI 1691 године била послата једна лађа да брани улазак бродова из албанских лука, јер је зараза беснела у целој Албанији. За ово је била одређена галија Антонија Белограва. Она се налазила у пределу Св. Стефана и Будве. Осим овога, било је наређено капетану Будве да пошаље као појачање према турској граници једну чету војника за одржавање страже јер је куга беснела у Бару и околини (55). Пошто је куга харала и идуће године у великим размерама, 1692 године опет је била послата једна галија под командом Дјовани Battista да прати бродове из албанске луке и спречава им улазак у наше луке. На приспеће бродова из заражених крајева будно се пазило. Тако ванредни провидур обавештава санитарске власти у Котору 18 V 1653 године „да се будно пази на брод који је довео жито из Скадра“ (56). У случајевима када је владала зараза у некој луци у нашој близини, долазак бродова из здравог подручја дозвољаван је био само изузетно и то под специјалним околностима. Тако на пример, када је 1693 године била куга у Дубровнику и Гружу (57), дозвољено је било капетану Nicolo Erizo да доплови у дубровачку луку само под условом да се строго придржава постојећих санитарских прописа и да неће уопште долазити у додир са становницима. За сваку сигурност санитар је одредио спроводника брода који ће контролисати извршење придржавања ових наредба. Санитарски прописи тешко су падали нашим поморцима па су зато покушавали, када им је то било могућно, да их избегну. Сасвим је разумљиво да су овде били посреди трговачки разлози, јер су сви ти наши бродови увек доносили или односили товари различите робе. Политичке и санитарске власти будно су пазиле да се прописи најсавесније спроводе. У вези са овим которске власти су још врло рано, 10 X 1691 године, донеле одлуку да се њихови бродови могу кретати по зараженим подручјима само ако се нису искрцавали, али под условом да се на лађи налази санитарски надзорник, који ће пазити на савесно извршавање санитарских прописа (58). Како су котор-

⁵⁴) Државни архив у Котору, У. П. XII, 585, 1691.

⁵⁵) Исто, У. П. XII, 586, 1692.

⁵⁶) Исто, У. П. LXXIV, 51, 1653.

⁵⁷) Државни архив у Котору, У. П. XXV, 823, 1693.

⁵⁸) Исто, У. П. XXII, 184, 1691.

ске санитарске власти будно пазиле на извршење ових прописа најбоље ће нам потврдити следећи случај. Године 1691, када је беснела куга у Грузију, капетану Марку Бошковићу било је дозвољено да може упловити у Грузију под условом да се не меша са становништвом (59). На сличне случајеве nailази се и доцније. Тако је ванредни провидур из Херцеговог донео одлуку 23 IX 1739 године да свако лице и сваки брод који није издржао карантин на територији Боке Которске мора поново да га издржи. Осим овога, донета је била одлука да не важе потврде о издржаном карантину донете из Дубровника и да се контумац мора поново издржати у месту доласка (60). Ова наредба била је одмах саопштена и становницима Ластве, Доброте и других места од стране месних власти. (61)

Издржавање карантина од бродова приспелих са стране обављано је у самој луци и време његовог трајања било је различито. По издржаном карантину они су добијали потврду од санитарског одбора и њу су морали да показују одређеним властима. У случају да је капетани немају, они су строго кажњавани. То се види из саслушања капетана Pietra Sugizze из Прчања пред санитарским властима у Котору 29 III 1751 године (62). Лађе су издржавале карантин без истоваривања робе и неизлажења морнара на копно (63). Колико се строго пазило на ове прописе када су владале епидемије види се из тога што су власти одбиле да дозволе искрцавање лађе Христифора Змајевића натоварене пшеницом 22 VI 1661 године, јер брод није издржао карантин. Када није постојала опасност од куге, онда су бродови могли напустати луке без уобичајених спроводника само под условом да се ипак придржавају санитарских прописа (64). Сама процедура око издржавања карантина као и компетенција органа издавања потврда изгледа да је исто била понекад предмет о коме су расправљале санитарске власти. То се види из једног акта у Которском архиву, датираног 15 IX 1736 године, у коме околне општине изражавају своје незадовољство што су за контролу издржаног карантина биле компетентне само власти из Котора, па су тражили да ово могу контролисати и власти из Херцеговог (*La pratica del Colegetta di Castel Nuovo*).

⁵⁹⁾ Исто, У. П. XXII, 164, 1691.

⁶⁰⁾ Исто, У. П. LVIII, 466, 1739.

⁶¹⁾ Исто, У. П. LVIII, 470, 1739.

⁶²⁾ Исто, У. П. LXXI, 248, 1751.

⁶³⁾ Исто, У. П. LXXI, 255, 1751.

⁶⁴⁾ Исто, У. П. LXXI, 178, 1661.

Са овим одлукама сложио се и санитетски одбор из Котора (Cons. alla Sanita) (65).

У Котору, Будви и Херцегновом постојали су карантини за људе. Поред зграда за смештај људи, у њима су се налазили и магацини за смештај робе и стаје за стоку. Они су имали своје власти а у случајевима куге војничке страже су појачаване. Тако је 9 VIII 1736 године Бернандо Леони послао у име *Li sopra proveditori alla Sanita* которском провидуру два стражара као појачање страже у карантину (66). Ту је вршено не само чишћење робе већ и животиња које су догођене. То се види из једног извештаја которског провидура Балба, послатог 16 IX 1736 године ванредном провидуру, у коме вели да је у вези са постојећим санитетским прописима издао налог да се окупа 166 грла ситне стоке купљене од Николе Луковића из Прчања (67). Управник херцегновског карантина Guiseppe Cilla пише 12 IX 1739 године ванредном провидуру да су допремљене 22 вреће вуне, својина Марка Марковића, и да чека када се све накупи да се изврши дезинфекција (68). Године 1739 налазио се у херцегновском карантину Никола Пивљанин са његових 15 волова које је дотерао да закоље на кланици и прода их (69).

Још једна велика епидемија куге била је забележена у Северној Албанији и Црној Гори 1770 — 1771 године. Из Драча она је била прво пренета у Скадар а из Скадра у Подгорицу, Цетиње и целу Љешанску и Црмничку Нахију. Од ове епидемије нарочито је страдала Подгорица, где је према извештају которског хирурга Apottico-а само у месецу новембру умрло 200 људи. Према извештају млетачког конзула Andrea Duodo, она је била допрла чак до Жабљака. За све ово време которске власти су будно пазиле да се куга не унесе, па су зато страже према Албанији и Црној Гори биле пооштрене. При овоме је од интереса да се помене једна чињеница, а то је да су и народни главари у Црној Гори предузимали мере за сузбијање куге па су између осталог забрањивали мешање становништва из заражених и незаражених крајева (70).

⁶⁵⁾ Исто, У. П. XII, 318 и 319, 1693.

⁶⁶⁾ Исто, У. П. LVI, 922, 1736.

⁶⁷⁾ Исто, У. П. LV, 597, 1736.

⁶⁸⁾ Исто, У. П. LVI, 616, 1736.

⁶⁹⁾ Исто, У. П. LVIII, 25, 1739.

⁷⁰⁾ Исто, У. П. LXXXI, 1770 и 1771 (необрађена књига).

И поред тога што су мере за сузбијање епидемија у Црногорском Приморју биле предузимане од стране туђинских власти, њихово спровођење у дело обављано је од стране наших људи који су одувек претстављали етничку целину са својим залеђем. Ова околност за нас је од особитог значаја, јер говори да се медицинска култура ових крајева развијала упоредо са развојем модерне медицинске науке.*

*) Дужност ми је да се на крају овога рада захвалим директору Которског архива проф. С. Мијушковићу на помоћи и предусретљивости коју ми је указао у раду. Ово тим пре што је његово разумевање омогућило плодну сарадњу између Архива и Секције за историју медицине Српске академије наука.